

לליל הסדר : ארבעה הבנים שבנפש

רבות נכתב ודובר על דרשת ארבעת הבנים. הקשיים העולים מהשוואת הדרשה לפסוקים שביסודה מעלים תמיהות מרובות. לא כל הפסוקים מתארים שאלות הנוגעות דווקא לפסח. בודאי שאין רמז בפסוקים לכך שישנם ארבעה בנים וכי זה תוארם. השאלה שיוחסה לבן החכם "מה העדות והחוקים והמשפטים..." מופיעה בפרשת ואתחנן והיא שאלה כללית על התורה והמצוות כולן. התשובה לבן החכם אינה לקוחה מן התשובה המופיעה בתורה לשאלה זו, אלא מן ההלכה במשנה: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". תשובת הבן הרשע אינה לקוחה משמות י"ב שם מצויה שאלתו: "מה העבודה הזאת לכם?". תשובתו היא בכלל ציטוט מן התשובה לשאלה שיוחסה לבן התם, המצויה בשמות יג: "בעבור זה עשה ה' לי". בכך אוחדו תשובת הבן התם והבן הרשע בשינויי דגשים ואינטונציות. במקורות מקבילים כמו הירושלמי התשובה לבן התם היא התשובה הניתנת בדרשה שבהגדה לבן החכם. קושיות אלה ונוספות מהוות בסיס לדיון על אופן היווצרותה של הדרשה ונוסחה.

אין ספק שהדרשה אינה מבולבלת מפאת הירושלמי. סביר להניח, שהיא נערכה כך לכתחילה. לפיכך, הדרשה מהווה כר ובסיס לדיונים נרחבים על משמעויותיה; על היחס בין הבנים וההבחנה המבדלת ביניהם, האם לא ייתכן רשע שהוא חכם או תם? האם ההבחנה בין הטיפוסים היא על בסיס סגנון השאלה ומידת התבונה של השואל, או שההדגשה היא על מידת ההתעניינות של הבן השואל במעשי האב והעמדה הנפשית שהוא נוקט ביחס להתרחשות. רבות דובר גם על המשמעות של התשובות ואיזו הדרכה ושיטה חינוכית מצויה בדרשה כשהיא נוקטת גישה משתנה כלפי כל בן. גישה המותאמת לרמתו וצרכיו.

ישנם גם ניסיונות ללקט מתוך הדרשה תובנה סוציולוגית: באמצעות שאלות הבנים ניתן לזהות את "בעיית הדור". כך, יהיו שיתלו את "בעיית הדור" בבן התם. זה ששאלתו "מה זאת?" אינה מסוגנת דיה. שאלה המהווה מעין תלונה כללית של: "לא הבנתי". העדר הדיוק בבקשת ההבהרה מסתיר למעשה מחאה וחוסר נכונות למאמץ. יש שיסמנו את הבן שאינו יודע לשאול כמייצג קהל שלם מנותק ומרוחק שלעיתים אף אינו מסב עמנו לשולחן הסדר. ויש מי שיאמר שהטיפול בבן החכם והחקרן שאין בו טיפת לחלוחית של התרגשות ושמחה וכל דקדוק הדינים הוא המשקף את הבעיה המרכזית של הדור. זו שהטיפול בה הוא המשימה הנחוצה ביותר.

גישה מעניינת ישנה בדברי השפת אמת (תרל"ד) המכנס את כל ארבעת הבנים בתוך בבואתנו שלנו. וכדבריו: "ושאלות הללו יש בכל איש ישראל". השפת אמת סבור שאין המדובר בארבעה בנים וטיפוסים שונים. אלא בכוחות שונים ובקולות שונים המצויים בכל אדם.

הכח האחד הוא השכלתנות. החקירה, העיון והדרישה לברר את סיבת המצווה, מקורה ופרטי הלכותיה, עלולים לטשטש את עוצמת טעמו ומתיקותו של קיום מצוות. "ועל זה צריך להיות התשובה מוכן בלב האדם כי לעשות רצון השם יתברך יש מזה יותר טעם ושמחה מהבנת טעם המצוה". לכן, התשובה לבחינת החכם שבנו היא "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" היינו, עלינו לזכור שהטעם שצריך להישאר בפינו הוא טעם המצה. כלומר, העיקר אינו הדין המיוחד של פסח וגם לא ההלכה שאין לאכול אחרי אכילת המצה האחרונה של האפיקומן דבר. העיקר הוא מה שנרמז בהלכה זו: "שטעם מצוה של מצה אף שאין בו טעם. מתוק לו יותר ממטעמים". פניו וניקוי הלב מתהיות השכל מאפשר להרגשה הפשוטה, הטבעית והספונטנית של שמחה בעבודת ה' להופיע, לסלק את התמיהות ולהציב כנגדן סימני קריאה חדים וברורים.

גם הבן הרשע קיים בתוכנו. הכפירה היא נחלתו של כל אדם אשר בליבו מכרסמים ספיקות בדבר תוחלת האדם ומשמעות החיים. כולנו שואלים את עצמנו מידי פעם "מה העבודה הזאת". קרי, מה אכפת לקב"ה אם אציית

למצווה זו או אחרת ועד כמה הקב"ה שת לבו לדקדוקי האיסורים ומצוות שונות. מה אכפת לו אם נאכל כזית מצה או חצי כזית מצה. אם המצה היא מצת מכונה או מצת יד. תחושת חוסר המשמעות של העשייה האנושית ומיעוט ערכו של האדם מקבלים מענה בתשובת הבן הרשע. להבנת השפת אמת, משמעות התשובה שדווקא משום שאנו בני אדם ודווקא משום שאנו משתדלים ומתאמצים לדייק לכוון לרצון עליון עבודתנו היא נעלה יותר מכל עבודה שהיתה נעשית ללא ספיקות ובאופן אוטומטי כמלאכים, היינו, "בעבור זה". ניתן אמנם, להסביר אחרת, שתשובתנו להרהורי הכפירה שלנו היא "בעבור זה עשה ה' לי". עובדה. עובדה שהקב"ה חנן אותנו, ונשא אלינו חסד. עובדה היא שמנקודת מבט היסטורית ניתן לראות את קיומנו הפלאי כאות משמים שהקב"ה חפץ בנו ובמצוותינו. ההשגחה הפרטית והלאומית מסייעת לנו להבין שיש מהלכים נשגבים ואלו מבוססים דווקא על הפרטים הקטנים של החוזה בינינו לבין הקב"ה.

שאלת התם, לדברי השפת אמת, נובעת מהתנשאות וחוסר היענות לאתגר של פענוח סודות קיומנו. "מה זאת" היא שאלה כללית המעדיפה שטחיות על פני העמקה. והיא נובעת מן התחושה של הבטחון בכך שאנחנו אדונים לחיינו, וכי הכל חייבים להשתעבד לגחמותינו. העולם חייב להתנהל לפי סדר היום שלנו. וכאשר הדברים אכן מתרחשים לשביעות רצוננו, אזי ברור הוא שכל הטוב מגיע לנו בדין. למחשבות אלו התשובה היא "בחזק יד הוציאנו ממצרים". למי שברור לו שהמהלכים הטבעיים מובילים להצלחותיו מוטב ישים לב לכך שהרבה מן השפע והטוב שהוא מתברך בו בא ממקור עליון, בחסד ולא בדין.

"ושאינו יודע לשאול הוא בגלות המר שאינו יודע כלל איך לפתוח הלב". פעמים רבות אנו מוצאים את עצמנו מרוחקים ומנותקים חסרי עמדה. שוכחים שיש מי להתפלל אליו, להודות לו או לבקש ממנו. משימה זו תיפתר ב"את פתח לו". במציאת נקודות החיבור, של השיחה והחוויה של העבר המשותף וההתרפקות על המסורת וריחות הבית.

החידוש שבדברי השפת אמת הוא שארבעת הבנים הם כנגד ארבע גלויות של הלב. וגאולת פסח אם כל הגאולות מסייעת לכל הגלויות הללו לבוא על פתרון. בעומק הדברים מתברר שאדם שלא ניסה לברר את יסודות המצוות, שלא כפר מעולם, שלא חש התנשאות ושלמות ואדישות או שמעולם לא חש מרוחק ומנותק לא יוכל גם להסב לסדר ולהיגאל. העמדה הנפשית המשתנה ומרובת הגוונים חייבת להמצא בנו, על מנת שנוכל לגלות את התשובות לה ולהגיע לפדות נפשנו.